

M E T O D İ K A

Təlim texnologiyası – keys-metod

Soltan Hüseynoğlu

Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent. Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti.

Azərbaycan. E-mail: soltanhuseynoglu@mail.ru

<https://orcid.org/0000-0003-4182-6653>

XÜLASƏ

Dünya təhsil sistemində inteqrasiya təlimin məzmununda, təşkilində, metodlarında əhəmiyyətli dəyişikliyə səbəb oldu. Bu baxımdan yeni təlim texnologiyaları ilə tanışlıq, onların tətbiqinə səy göstərilməsi diqqəti xüsusilə cəlb edir. Təəssüf ki, bu texnologiyaların mahiyyəti, ümumtəhsil məktəblərində tətbiqinin nə dərəcədə yararlı və faydalı olması pedaqoji elmimizdə qədərincə araşdırılmır. Bu istiqamətdə xüsusi tədqiqatın aparılmasına da lazımınca diqqət yetirilmir. Təcrübədən aydınlaşır ki, treninqlər, tərcümə materialları əsasında mənimsənilən biliklər praktik işin səmərəli təşkili üçün qətiyyənlə kifayət deyildir. Məqalə yeni texnologiyalardan hesab olunan *keys-metodla* bağlı tədqiqat əsərlərinin əsasında yazılıb və onlardakı fikirlərə münasibət bildirilib. Başlıca məqsəd diqqəti keys-metodun mühüm xüsusiyyətlərinə və ziddiyyətli məqamlarına cəlb etməkdir.

AÇAR SÖZLƏR

texnologiya,
keys-metod,
keys-stadi,
situasiya, təsnifat

MƏQALƏ TARİXÇƏSİ

göndərilib: 19.02.2023
qəbul edilib: 02.03.2023

METHODS

Training technology – case-method

Soltan Huseynoglu

Doctor of Philosophy in Pedagogy, Associate Professor. Azerbaijan State Pedagogical University. Azerbaijan. E-mail: soltanhuseynoglu@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0003-4182-6653>

ABSTRACT

Integration into the world education system caused a significant change in the content, organization, and methods of education. From this point of view, familiarization with new learning technologies, efforts to apply them, especially attract attention. Unfortunately, clarifying the essence of these technologies, how useful they are for application in our schools, is not investigated as much as in our pedagogical science. Carrying out special research in this direction does not meet the requirements of the day. It is clear from experience that what is mastered on the basis of trainings and translation materials is absolutely not enough for efficient organization of practical work. The article was written based on the study of research works on the *case-method*, which is considered one of the new technologies, and the ideas in them were expressed as appropriate. The main goal is to draw attention to the important features and contradictory aspects of the case-method.

KEYWORDS

technology,
case-method,
case-study,
situation,
classification

ARTICLE HISTORY

Received: 19.02.2023

Accepted: 02.03.2023

Giriş / Introduction

Nəticəsindən asılı olmayaraq, təlimdə yenilik axtarırları həmişə olub. Bu axtarırlar həm təlimin məzmununu, həm də öyrətmə və öyrənmə üsullarını əhatə edib. Dövlət müstəqilliyimiz bərpa olunduqdan sonra bu istiqamətdəki fəaliyyət daha ardıcıl və səmərəli şəkildə gerçəkləşdirilməyə başlandı. Təlimin məzmununda aparılan dəyişiklik texnologiyalarda da yenilənməni tələb edirdi. Başqa sözlə, innovativ təlim yeni texnologiyaların tətbiqini zərurətə çevirmişdi. Müəyyən zaman fərqi ilə yaranan və daha geniş yayılan yeni texnologiyalar aşağıdakılardır:

- inkişafetdirici təlim;
- problemlə təlim;
- tənqidi təfəkkürün inkişafı;
- layihələr metodu texnologiyası;
- təlimə differensial yanaşma;
- informasiya texnologiyası və s.

Ümumiyyətlə, texnologiyaların üstünlüyü bir sıra tələblərə cavab vermələri ilə müəyyən olunur. Mühüm hesab olunan tələblər, əsasən, aşağıdakılardır. Texnologiya:

- materialın müstəqil mənimsənilməsi üçün şagirdlərə imkan verməlidir;
- şagirdləri müxtəlif növ fəaliyyətə motivləndirməlidir;
- fəaliyyətin təşkili vasitəsi kimi dəyərləndirməklə müxtəlif informasiya mənbələri ilə işləməyi tələb etməlidir;
- qruplar arasında qarşılıqlı fəaliyyətin təşkilinə şərait yaratmalıdır;
- şagirdlərin idrak fəaliyyətinin müxtəlif sahələr üzrə reallaşmasına rəvac verməlidir;
- çoxlu həcmdə vəzifələrin həllinə imkan yaradan bitkin, tam təlimin təmsilçisi olmalıdır.

Təbii olaraq sual yaranır: Keys-metod bu tələblərə cavab verir mi? Bu tələblərə bütövlükdə cavab verən keys-metod ciddi tədqiqat əsərlərində təlim texnologiyası kimi təqdim olunur. Bəzən təlim metodu kimi də qələmə verilən keys-metodla bağlı pedaqoji ədəbiyyatda fərqli, bir sıra hallarda isə ziddiyyətli fikirlər səsləndirilmişdir. Onun təsnifatı, tipləri, növləri, həcmi, tətbiqi prosesində istifadə olunan təlim metodları, hətta adının izahında da üst-üstə düşməyən fikirlərə rast gəlmək mümkündür.

Bəs “case” (keys) sözü hansı dilə məxsusdur və mənası nədir? İngilis dilində *case* “əhvalat”, “hadisə” anlamındadır. Belə bir fikir var ki, bu sözün əsasında “mürəkkəb, dolaşlıq əhvalat” mənasını ifadə edən, latın dilinə məxsus *casus* kəlməsi

dayanır. Pedaqoji ədəbiyyatda keys-metodla (case method) yanaşı, eyni mənada başa düşülən keys-stadi (case-study) – “konkret situasiyanın təhlili metodu” anlayışı da işlənir.

Keys-metodun vətəni Amerika Birləşmiş Ştatlarıdır. Yaranması həyati tələblərlə bağlı olan bu metod ilk dəfə Harvard Hüquq Məktəbində tətbiq edilmişdir. Onu məktəbin əməkdaşı Xristofor Kolumb Lenqdellin adı ilə bağlayırlar. Bu, XIX yüzilliyin sonuna – 1870-ci ilə təsadüf edir. Keys-metodun ardıcıl və geniş tətbiqi Harvard Biznes Məktəbində baş tutmuşdur. Metod birinci mərhələdə – 1910-cu illərdə məktəbdə müstəqil fənn (kurs) olaraq tədris edilmiş və bizneslə məşğul olan insanlar vaxtaşırı ora dəvət edilmişlər. Bu iş adamları istehsalatda qarşılıqlarına çıxan çətinlikləri, problemləri şagirdlərə izah edir, onlar isə araşdırmalar apararaq vəziyyətdən çıxış yolu tapmağa çalışırdılar. İki gündən sonra şagirdlərin hər biri problemin təhlilini və həlli yollarını əks etdirən yazılı hesabat təqdim edirdi. İş adamları hesabatları şagirdlərin iştirakı ilə müzakirə edirdilər.

İkinci mərhələdə – 1920-ci ildən sonra keys-metodun həmin məktəbdə tətbiqinə daha geniş yer verildi və o, müxtəlif ixtisasları əhatə etdi. 1920-ci illərin əvvəllərində keys-metod haqqında yazılar meydana çıxdı və bu, texnologiyanın müxtəlif tədris ocaqlarında yayılmasına ciddi təsir etdi. Hazırda dünyanın bütün inkişaf etmiş ölkələrində, xüsusən biznes, menecerlik, iqtisadiyyat və s. ixtisaslar üzrə ali təhsil müəssisələrində keys-metoddan geniş istifadə olunur. Keys-metod Avropa ölkələrinin, ABŞ-ın orta məktəblərində də uzun zamandır tətbiq olunur və bütün fənləri əhatə edir.

Bir sıra tədqiqatçılar keys-metodun tətbiq tarixini uzaq keçmişə aparır, spartalılar ondan yararlandıklarını, bu məqsədlə Sokrat təliminə müraciət edildiyini əsaslandırmağa çalışırlar.

Keys-metodun mahiyyəti və tətbiqi

İctimai həyatın bütün sahələrində tətbiq olunan keys-metoddan təhsildə istifadə edilməsi müsbət hal kimi dəyərləndirilməlidir. Onun mahiyyətində inkişaf dayanır. Yaranmış mürəkkəb vəziyyətdən (situasiyadan) çıxış yollarının axtarılması düşüncənin fəal işini, idrak fəaliyyətinin aktivliyini tələb edir. Bu, bütövlükdə təfəkkürün inkişafı, zənginləşməsi yolunda səmərəli addımdır. Bütün fənlərin, eləcə də ədəbiyyatın öyrənilməsində keyslərin (problem-tapşırıqların) hazırlanmasına və tətbiqinə geniş imkan vardır. Başqa sözlə, ədəbiyyat fənninin bütün materiallarının, xüsusən bədii əsərlərin öyrənilməsində *təlimi situasiyanın* yaradılması mümkün və faydalıdır. Bu təlimi situasiyadan çıxış yolunun tapılması, problemin həlli variantlarının müəyyənləşdirilməsi, onlardan ən səmərəli olanının seçilməsi keys-metodun

başlıca tələbidir. Deməli, keys-metodun əsasında mürəkkəb vəziyyətdən (situasiyadan) çıxış yolunun tapılması, başqa sözlə, problemin həlli dayanır. Bu situasiya təbii (həyati) ola bildiyi kimi, süni şəkildə də yaradıla bilər. Təlim prosesində, təbiidir ki, ikinci tip situasiyalar tətbiq edilir. Keysi “sənəd dəsti” şəklində alan şagirdlər situasiya, onun təsviri, əsas və əlavə ədəbiyyat, metodik təminat və s. barədə məlumat əldə edirlər. Araşdırılan problemin birmənalı həlli olmur və bu, şagirdlərdə tək-cə əqli fəallığın yox, həm də güclü marağın yaranmasına yol açır. Keyslərin yerinə yetirilməsi prosesində biliklərin əldə edilməsi şagirdlərin müstəqil fəaliyyəti sayəsində mümkün olur. Bu isə onlarda fərqli praktik bacarıqların formalaşmasına əhəmiyyətli dərəcədə təsir edir. Çoxsaylı informasiyalarla işləyən şagirdlər mövcud bilik və bacarıqlarından istifadəyə, praktik təcrübələrini zənginləşdirməyə, qənaətlərini, ideyalarını ifadə etməyə, başqalarının fərqli baxışlarını dinləməyə və onlara münasibət bildirməyə imkan qazanırlar. Bu texnologiyanın tətbiqi prosesində formalaşmasına imkan yaranan bacarıqlar aşağıdakı məzmununda ümumiləşdirilir.

1. Təhlil bacarıqları:

- təsnif etmək (qruplaşdırmaq);
- əhəmiyyətli və ikinci dərəcəli məlumatları müəyyənləşdirmək, təhlil etmək.

2. Praktik bacarıqlar:

- informasiyalarla iş zamanı bilik, metod və priyomlardan istifadə.

3. Yaradıcılıq bacarığı:

- problemlərin həllinə yaradıcı yanaşma.

4. Kommunikativ bacarıqlar:

- diskussiya aparmaq;
- öz mövqeyini müdafiə etmək.

Keys-metodun üstünlükləri bununla məhdudlaşmır. Keyslərlə iş zamanı, yuxarıda qeyd edildiyi kimi, şagirdlərdən addımbaşı müstəqil qərar qəbul etmək, problemli suallara cavab vermək tələb olunur. Deməli, tədris materialını problem (keys) şəklində alan şagird onun haqqında olan biliyi idraki fəallıq göstərməklə, yaradıcı işin nəticəsində əldə edə bilər. Araşdırdığı problemlə bağlı doğru qərar qəbul etməsi üçün şagirdin müxtəlif mənbələrdən məlumat toplaması, təhlil etməsi zərurətə çevrilir. Bu, keys-metodun şagirdləri tədqiqatçı mövqeyində gördüyünü bir daha təsdiq edir.

Keys-metod mahiyyətə fəal təlim texnologiyası hesab edilir və interaktivlik onun mühüm tələblərindəndir. Bir sıra hallarda (müəyyən mərhələdə) şagirdlərin keys tapşırığı üzrə fərdi işi təşkil edilsə də, son nəticədə onlar kiçik qruplarda birləşir,

problemin həllini başa çatdırırlar. Deməli, bu texnologiyanın tətbiqi prosesində əməkdaşlığın təmin edilməsi zəruri tələb kimi özünü göstərir.

Keys-metodun tətbiqi ilə bağlı mənzərəni ümumi şəkildə belə təsəvvür etmək mümkündür: şagirdlərə tapşırıq dəsti (paket) təqdim edilir. Bu sənəddə birmənalı həlli olmayan problem, onunla bağlı tapşırıqlar, suallar, istifadə olunacaq əsas və əlavə ədəbiyyat, nəticənin ifadə forması, qiymətləndirmə meyarları əks etdirilir. Beləliklə, keysin məzmun və strukturunu aşağıdakı şəkildə ümumiləşdirmək mümkün olur:

- dərslərin mövzusu, problemi;
- mübahisəli situasiyanın təsviri;
- suallar, tapşırıqlar;
- əyanilik, digər illüstrativ materiallar;
- əsas və əlavə ədəbiyyat;
- keyslə iş rejimi;
- işin qiymətləndirilməsi meyarları.

Şagirdlərin yaş və sinfin hazırlıq səviyyəsinə uyğun olaraq, keyslər mürəkkəbliyin dərəcəsinə görə üç qismə bölünür. Onların adlandırılmasında fikir birliyi yoxdur. Səviyələr arasındakı fərq nəzərə alınmaqla onları aşağıdakı məzmununda şərh etmək olar:

1. Mürəkkəbliyinə görə birinci dərəcəli hesab edilən keyslər.

Bu qəbildən keyslər şagirdlərə təqdim edilən materiallarda praktik situasiyanın və onun həlli yolunun əks olunmasını tələb edir. Tapşırıq üzərində işləyən şagirdlər aşağıdakı sualların cavablarını aydınlaşdırırlar:

- Situasiyanın həlli üçün təklif olunan yol yararlıdır mı?
- Situasiyanın başqa bir həll imkanı da varmı?

Məsələn, N.Vəzirovun “Müsibəti-Fəxrəddin” əsərinin tədrisində şagirdlərə keys-tapşırıq təklif etmək olar: “Siz tənqidçi Y.Qarayevin “Rüstəm bəyi bu vəziyyətə salan yaşadığı zamanə, dövrün adətləridir” fikri ilə razısınız mı?”

2. Mürəkkəbliyinə görə ikinci dərəcəli hesab edilən keyslər.

Belə keyslər üzrə materiallarda praktik situasiya əksini tapsa da, onun həlli yolu göstərilir. Tapşırıq üzərində işləyən şagirdlər praktik situasiyanın həlli yolunu özləri müəyyənləşdirirlər.

Məsələn, X sinifdə oxuyan şagirdləri “XIX əsr ədəbiyyatımızın növ və janr baxımından zənginləşməsinə səbəb nə olmuşdur?” keys-tapşırıqının üzərində işlətmək olar.

3. Mürəkkəbliyinə görə üçüncü dərəcəli hesab edilən keyslər.

Belə tapşırıqlar şagirdlərə təklif olunan materiallarda praktik situasiyanın olmasını tələb edir. Tapşırıqların üzərində işləyən şagirdlər:

- tədris materiallarını təhlil etməklə problemi müstəqil olaraq müəyyən edirlər;
- problemin həlli yolunu təklif edirlər.

Məsələn, XI sinif şagirdlərinə C.Cabbarlının “Oqtay Eloğlu” əsərində qaldırılmış başlıca problemi müəyyənləşdirməyi təklif etmək keys-tapşırıq kimi dəyərləndirilə bilər.

Keyslər həcminə görə də fərqlənir. Onlar *tam keys*, *yığcam keys*, *mini keys* olmaqla üç yerə bölünür. Tam keys 20-25 səhifədən ibarət olur. O, fərdi, yaxud kiçik qruplar şəklində yerinə yetirilir. Belə keyslərin icrası bir neçə gün çəkə bilər. Onların üzərində iş sinifdə və evdə davam etdirilir. Tədqiqatçıların əksəriyyəti tam keysi orta məktəb üçün məqsədəuyğun hesab etmirlər. Yığcam keysin həcmi 3-5 səhifə olub, dərstdə cütlük şəklində, yaxud kiçik qruplarda yerinə yetirilir. Mini keys 1-2 səhifədən ibarət olub, sinifdə cütlük şəklində, eləcə də kiçik qruplarda icra olunur.

Keys-metodun tətbiqi ilə təşkil olunmuş işin yekunu fərqli formalarda təqdim oluna bilər: şifahi təqdimat, müzakirə, layihənin hazırlanması, inşa, əsaslandırılmış konspekt və s.

Keyslər məzmun və məqsədlərinə görə də qruplaşdırılır:

- praktik keyslər;
- öyrədici (təlimi) keyslər;
- elmi-tədqiqat keysləri.

Praktik keyslərin əsasında real həyati situasiyalar dayanır. Başqa sözlə, onların başlıca vəzifəsi həyati situasiyaları bütün incəliklərinə qədər əks etdirməkdir. Bu keyslərin məqsədi (keyslərin məqsədi, yoxsa keyslərin tətbiqində məqsəd?) isə həyatın dərk edilməsinə və gerçək peşəkar fəaliyyət üzrə bacarıqların qazanılmasına imkan yaratmaqdır.

Öyrədici (təlimi) keyslər praktik keyslərdən onunla fərqlənir ki, onlarda təlim və tərbiyəvi vəzifələr ön plana çəkilir. Bu qəbildən keyslərdə situasiya, problem praktik xarakterli olur, süni yaradılır və həyatdakılarla müəyyən mənada səsləşir. Belə keyslər cəmiyyətdə baş verən bu və ya digər hadisənin başa düşülməsində həlledici rola malik olmasa da, ona yanaşma, münasibət bildirmə baxımından faydalıdır.

Elmi-tədqiqat keyslərinin başlıca mahiyyətini situasiya haqqında yeni biliyin əldə olunması təşkil edir. Bu keyslərin orta məktəbdə tətbiqi çətinidir. Onlardan daha çox peşə bacarıqlarının inkişaf etdirilməsində istifadə edilir. Onlar həmçinin elmi-tədqiqat işləri üzrə müxtəlif fəaliyyət növlərində tətbiq olunur.

Keyslərin hazırlanmasında bir sıra *tələblərin* nəzərə alınması vacibdir. Onlar, əsasən, aşağıdakılardır. Keys:

- hansı məqsədlə yaradılıbsa, ona uyğun olmalıdır;
- təhsilalanların imkanlarına uyğun çətinlik səviyyəsində olmalıdır;
- aktual olmalı, müasir təhsilə cavab verməlidir;
- həll yolunun kollektiv tapılmasına yönlənməlidir;
- bir neçə həll yolunun olması ilə səciyyələnməli, diskussiyaya yol açmalıdır.

Keyslərin tətbiqində izlənilən *məqsədlər* çoxdur. Pedaqoji ədəbiyyatda üzərində daha çox dayanılanlar aşağıdakılardır:

- şagirdlərin fəallaşdırılması;
- tədris prosesinə motivasiyanın yüksəldilməsi;
- informasiya ilə işləmək bacarığının mənimsənilməsi;
- situasiyanın dəqiqləşdirilməsi üçün zəruri olan əlavə informasiyanın əldə olunması;
- situasiyanın qrup şəklində təhlili əsasında doğru nəticənin çıxarılması;
- şəxsi baxışların şifahi və yazılı formada dəqiq, aydın ifadə edilməsi üzrə vərdişlərin əldə edilməsi, əminliklə irəli sürülməsi və müdafiə olunması;
- fərqli baxışların tənqidi qiymətləndirilməsi üzrə bacarıqların yaradılması, müstəqil təhlil, özünənəzarət və özünüqiymətləndirmənin gerçəkləşdirilməsi.

Keys-metodun ardıcıl tətbiqi, keyslərin mükəmməl hazırlanması şagirdlərdə müxtəlif yönümlü *səriştənin* formalaşmasına ciddi təsir edir. Səriştələr və onların səciyyəvi xüsusiyyətləri pedaqoji ədəbiyyatda aşağıdakı kimi ümumiləşdirilir.

1. Qərar qəbul etməyə qadir olmaq (konkret fəaliyyət modelini hazırlamaq və qəbul etmək bacarığı).
2. Təlimə qabiliyyətlik (yeni bilik axtarışına yiyələnmək və öz fəaliyyətini təşkil etmək bacarığına sahib olmaq).
3. Düşüncədə – təfəkkürdə ardıcılıq və sistemlilik (situasiyanın hərtərəfli başa düşülməsi və sistemli təhlil edilməsi).
4. Müstəqillik və təşəbbüskarlıq (qeyri-müəyyənlik şəraitində fəal olmaq bacarığı).
5. Dəyişikliklərə, çeviklik tələb edən məqamlara hazır olmaq (dəyişən situasiyaya tez uyğunlaşmaq, yeni şərtlərə alışmaq).
6. İnformasiya ilə işləməyə qabil olmaq (informasiya axtarmaq, onu təhlil etmək, bir formadan başqa bir formaya çevirmək bacarığı).

7. Səbatlılıq və məqsədyönlülük (mövqeyini əsaslandırmaq, müzakirədə iştirak edənlərin müxalif fikirlərinə əks dəlillərlə cavab vermək bacarığı).
8. Kommunikativlik (öz mövqeyini müdafiə etmək, sözdən istifadə, ünsiyyətə girmək bacarığı).
9. Şəxsiyyətlərarası ünsiyyət (müsaibini dinləmək və anlamaq bacarığı).
10. Təfəkkürün problemləli vəziyyətə hazırlığı (problemin həlli modelini hazırlamaq bacarığı).

Ümumiyyətlə, səriştəliliyi qısa vaxt ərzində formalaşdırmağın mümkün olduğunu düşünmək yanlışdır. Bunun üçün məqsədyönlü iş və zaman tələb olunur. Bu məqamda digər bir məsələni də xatırlatmaq vacibdir: göstərilən səriştələrin formalaşmasını təkcə keys-metod texnologiyası ilə əlaqələndirmək doğru deyildir. Onların əksəriyyətinin mənimsənilməsi hansı texnologiyanın tətbiqindən asılı olmayaraq, təlim prosesində gerçəkləşir. Əsas mətləb təhsilverənin bu istiqamətdəki işi dərkədimiş əsasda, planlı şəkildə təşkil etməsidir. Başqa bir mühüm məsələ isə təlim prosesində formalaşdırılması diqqət mərkəzində saxlanılan səriştələrin qarşılıqlı əlaqələndirilməsidir. Bu, şagirdlərin fəaliyyətinin çoxcəhətli və səmərəli olmasına əlverişli imkan yaradır.

Keys-metodla bağlı ədəbiyyatda müşahidə edilən ziddiyyətli məqamlardan biri onun *təsnifatı* ilə bağlıdır. Əvvəla, bir sıra hallarda təsnifat müxtəlif əsaslar üzrə aparıldığından nəticələr də fərqli məzmununda olur. Bəzən isə, təqdim olunanların təsnifat kimi dəyərləndirilməsi inandırıcı görünür. Məsələn, bəzi tədqiqatlarda “hansı yaradıcılıq işini tələb etməsindən asılı olaraq keys metodları təsnif etmək olar” fikri əsas götürülərək *insident metodu*, *işgüzar yazışmanın təhlili metodu*, *situativ təhlil metodu* və s. üzərində dayanılır [Плотников М.И., Чернявская О.С., Кузнецова Ю.В. Нижний Новгород, 2014]. Məntiqsiz görünən odur ki, ciddi tədqiqatlarda bu sadalananlar (*insident metodu*, *işgüzar yazışmanın təhlili metodu* və s.) “keys metodlar” yox, keys-texnologiyanın növ müxtəlifliyi (təzahür formaları) kimi dəyərləndirilir. “Situativ təhlil metodunun” (keys-stadinin) bunların sırasında yer alması sonuncu fikrin tərəfdarlarının mövqeyini möhkəmləndirir. Metodlar (yaxud keys-texnologiyanın növləri, variantları), əsasən, aşağıdakılardır:

- insident metodu;
- işgüzar yazışmanın təhlili metodu;
- oyunlu layihələndirmə metodu;
- rolların oynanılması metodu;
- situativ təhlil metodu (keys-stadi).

Bunların mahiyyətinə nəzər salmaq.

İnsident (latın mənşəli *insidens* sözündəndir) *əhvalat, hadisə, münaqişə* anlamındadır. Bu metodun (yaxud keys-texnologiya növünün, variantının) tətbiqində informasiyanın əldə edilməsi ön plana çəkilir. Məqsəd isə informasiyanı təhsilalanın özünün toplaması, onunla işləməsi, sistemə salması və təhlil etməsidir. Deməli, bu metodun tətbiqi zamanı problemin həlli üçün təklif olunan tapşırıq dəlillərlə (məlumatla) qədərincə təmin edilməmiş olur. Bir az da dəqiq deyilsə, şagird keysi tam həcmdə almır. Bu qəbildən iş təbiidir ki, icra üçün ayrılmış vaxtın daha çox informasiyanın əldə edilməsi prosesinə sərf olunmasını tələb edir.

İşgüzar yazışmanın təhlili metodunun əsasında bu və ya digər situasiyaya, problemə və s. aid olan sənədlərlə, kağızlarla (yazılarla) iş dayanır. Onun tətbiqi zamanı fənn və tədris olunan mövzudan asılı olaraq, şagirdlərə fərqli sahələr üzrə konkret situasiyaya aid eyni sənəd dəsti (paket) təqdim edilir. İştirakçıların hər biri iş üçün məsuliyyət daşıyır və onların müstəqil qərar qəbul etmək hüququ olur. Təqdim olunan keys böyük həcmdə mənbələrin, sənədlərin təhlilini tələb edir.

Oyunlu layihələndirmə metodunun əsas məqsədi yeni layihə yaratmaq, yaxud mövcud olanı təkmilləşdirməkdir. Onun tətbiqində şagirdlər kiçik qruplara bölünür və hər biri özünün layihəsini işləyib hazırlayır. Oyunlu layihələndirmə müxtəlif tipdə olur: tədqiqat, axtarış, yaradıcı, analitik, proqnostik.

Rolların oynanılması metodunun məqsədi səhnələşdirmə əsasında müəyyən situasiyanın sinif qarşısında canlandırılmasına, ardınca oyun iştirakçılarının davranış və hərəkətlərinə qiymət verilməsinə imkan yaratmaqdır. Bu metod (texnologiya) iki formada özünü göstərir: a) rollu oyun; b) situasiyanın rollarda oynanılması. Bunların arasında oxşarlıqlar olsa da, əhəmiyyətli fərqlər də vardır. Rollu oyunun tətbiqi prosesində iştirakçılara təhlillə bağlı təcrübələrini zənginləşdirməyə imkan verən yeni situasiya təqdim edilir. İştirakçılar situasiyadan uğurla çıxmağın üsullarını işləyib hazırlamaladırlar. Rollu oyunun özəlliyi ondadır ki, o, situasiya materialı ilə tanışlığı və obraza çevrilməyi tələb edən (təqdim olunmuş) ssenari üzrə həyata keçirilir.

Situasiyanın rollarda oynanılması isə onunla səciyyələnir ki, iştirakçılar ssenarini, davranış qaydalarını, nəticəni müstəqil müəyyənləşdirərək rolları lazım bildikləri kimi ifa edirlər.

Situativ təhlil metodu (keys-stadi) xarici ölkələrdə daha geniş tətbiq edilir. O, şagirdlərə problemi dərinləndirən və hərtərəfli araşdırmaq, informasiya ilə iş zamanı əqli əməliyyatlara tədricən yiyələnmək imkanı yaradır. Onun tətbiqində şagirdlərə situasiyanı əhatəli təsvir edən geniş mətn və tapşırıq təqdim edilir. Tapşırıq praktik xarakterli olsa da, yerinə yetirilməsi fənn üzrə konkret bilik tələb edir. Əksər hallarda isə tapşırığın yerinə yetirilməsi üçün bir neçə fənn üzrə mənimsənilmiş biliklərdən

istifadəyə ehtiyac yaranır. Tapşırıqlar o zaman uğurlu hesab edilir ki, onların əsasında problem xarakterli suallar dayanır. Bu suallar cəlbədiçə və şagirdlərin səviyyəsinə uyğun olmalıdır. İş formalarının (fərdi, kiçik qruplarda və bütün siniflə birgə təlim) inteqrasiyasına xüsusi diqqət yetirilir. Situativ tapşırıqların yerinə yetirilməsi prosesində müəllimin və şagirdin qarşısında fərqli məqsədlər dayanır. Müəllim şagirdlərin fəaliyyət üsuluna yiyələnmələrinə, onun mahiyyətini anlamalarına çalışır. Şagirdlər isə üzərində işlədikləri situasiyaya müvafiq həll yolunu tapmağa cəhd edirlər. Son nəticədə keys-stadi yeni biliklərin və yeni praktik iş vərdişlərinin qazanılmasına imkan yaradır.

Tədqiqatların əksəriyyətində situativ tapşırıqların modeli aşağıdakı məzmununda təsvir olunur:

- tapşırığın adı;
- idraki sual;
- sualla bağlı müxtəlif formada (mətn, cədvəl, qrafik, illüstrasiya və s.) təqdim olunan informasiya;
- bu informasiya ilə iş üçün tapşırıq.

Keys-metodun tətbiqi bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan üç mərhələnin reallaşdırılması sayəsində mümkün olur. Bu mərhələlər məşğələdən əvvəl, məşğələ zamanı və məşğələdən sonra icra olunan işləri əhatə edir. Keys-metodla bağlı tədqiqatlarda bu mərhələlərin hər birində müəllimin və şagirdlərin icra etdikləri işlər əksini tapmışdır. Bu işlərin ardıcılığı və məzmunu aşağıdakı cədvəldə təqdim edilir.

Cədvəl.

İşin ardıcılığı	Müəllimin fəaliyyəti	Şagirdlərin fəaliyyəti
Məşğələyə qədər	Keysi seçir, müəyyənləşdirir. Şagirdlərin hazırlaşması üçün əsas və yardımçı materialları müəyyənləşdirir. Məşğələni planlaşdırır (ssenari hazırlayır).	Keysi və tövsiyə olunan ədəbiyyatı alır. Fərdi olaraq hazırlaşır.
Məşğələ zamanı	Keysin ilkin müzakirəsini təşkil edir.	Keysin və problemin dərinədən başa düşülməsi üçün suallar verir.

	Kiçik qruplar yaradır. Kiçik qruplarda keysin müzakirəsinə rəhbərlik edir, şagirdləri əlavə məlumatlarla təmin edir.	Problemin həlli variantlarını işləyir, yoldaşlarının rəyini nəzərə alır. Müstəqil qərarlar qəbul edir, yaxud onların qəbulunda iştirak edir.
Məşğələdən sonra	Şagirdlərin işini qiymətləndirir. Qəbul edilmiş qərarları və sualları qiymətləndirir.	Təklif edilmiş formada yazılı hesabat hazırlayır.

Əlbəttə, keys-metodun müxtəlif metodlarının, (əslində, növlərinin) tətbiqi prosesində, eləcə də müəllimin məqsədindən asılı olaraq, bu mərhələlərin məzmununda və ardıcılığında müəyyən dəyişikliyin olması təbiidir. Bu gün keyslərin üç növündən danışılır və təbiidir ki, onların hər birinin tətbiqində müəyyən fərqlər müşahidə edilir:

- çap-keyslər (qrafiklərdən, cədvəllərdən, illüstrasiyalardan və s. daha geniş istifadə olunur);
- multimediyaya-keys (texniki vasitələrdən istifadəyə üstünlük verilir);
- video-keys (filmlərdən, audio və video materiallardan istifadə olunur).

Ümumtəhsil məktəblərində bütün fənlərin tədrisində keyslərdən istifadə oluna bilər. Fənlərin özəlliyini nəzərə alaraq, keys hazırlamaq isə asan deyildir, bu, ciddi peşə hazırlığı, xüsusi səriştə, geniş mütaliə tələb edir. Məktəbdə çalışan müəllimlərə ilk vaxtlar əhəmiyyətli praktik kömək göstərilməlidir. Müəyyən təcrübə qazanan müəllimlərin bu istiqamətdə müstəqil işləyə biləcəklərinə şübhə etməmək olar. Məktəbdə uğurla tətbiq olunanlar isə tədricən dərsliklərə yol tapmalıdır.

Qeyd olunduğu kimi, keys-metodun ədəbiyyat dərslərində tətbiqinə geniş imkan vardır. Bunun uğurla həyata keçirilməsi isə bir sıra vəzifələrin yerinə yetirilməsindən asılıdır. Başlıcası, müəllimlərə praktik kömək göstərilməlidir. Yalnız nəzəri ədəbiyyatla tanışlıq praktik fəaliyyətin səmərəli təşkili üçün yetərli olmur. Deməli, metodika elmi keys-metodun ədəbiyyat dərslərində tətbiqinin elmi-nəzəri əsaslarını işləməli, ondan çıxış etməklə konkret dərs nümunələri hazırlamalı, eksperimentlə yoxlamalı, tövsiyələr qismində məktəbə təklif etməlidir. Keys-metoddan istifadə

etməyi planlaşdıran müəllim unutmamalıdır ki, ədəbiyyat dərslərində bu texnologiyanın tətbiqi, az əvvəl qeyd edildiyi kimi, tədris prosesini daha effektiv edir, şagirdlərdə öyrənilən materiala maraq oyadır, idrak müstəqilliyinin, yaradıcılıq qabiliyyətlərinin, emosional-iradi keyfiyyətlərin inkişafına səbəb olur. Yığcam keys qismində bir nümunənin səciyyəvi məqamlarına nəzər salaq.

Dərsin mövzusu: C.Məmmədquluzadə. “Anamın kitabı”. Məzmun üzrə iş.

Problem: Qardaşların arasında konflikt olmaya bilərdimi?

Suallar:

1. Konfliktin baş verməsinə səbəb nədir?
2. Konfliktin dərinləşməsində günahkar kimdir?
3. Konfliktin iştirakçıları özlərini necə aparırlar?
4. Sizcə, hansı tövsiyələr qardaşların arasındakı konfliktin aradan qalxmasına kömək edərdi?
5. Həyatınızda konflikt baş veribmi?
6. Siz bu vəziyyətdən necə çıxmısınız?

Tapşırıqlar:

1. Təklif olunmuş suallara cavab hazırlayın.
2. Obrazların nitqindən mövqelərini qabarıq əks etdirən nümunələr seçib müqayisə edin.
3. Mövzu ilə bağlı yığcam esse, yaxud inşa yazın.

Əlavə I. Qrupda iş qaydaları.

1. Qrup sözçüsünü seçin.
2. Məqsədə çatmağın yollarını müzakirə edin.
3. Qrup üzvlərinin hər birinin vəzifəsinə diqqət edin.
4. Qrup üzvlərinin hər birinin tapşırıq aldığına əmin olun.
5. Tapşırıqlar yerinə yetirilərkən bir-birinizi diqqətlə dinləyin, yoldaşlarınızın sözünü kəsməyin, dil tapmağa, anlaşmağa çalışın.
6. Vaxtın keçməsinə nəzarət edin, kənar söhbətə vaxt sərf etməyin, işdən yayınmayın.
7. İşinizin nəticəsini təqdim etməyə hazır olun. Unutmayın ki, nəticələrin təqdimində hər kəs iştirak etməlidir.

Əlavə II. Qrup işinin qiymətləndirilməsi meyarları.

1. Cavabın təqdim olunmuş tapşırıqğa uyğun olması.
2. Şərhin məntiqiliyi, ardıcılığı, dəqiqliyi.

3. Hər bir qrup üzvünün keysin tapşırıqlarının yerinə yetirilməsində və nəticələrinin təqdimatında iştirak etməsi.
4. Materialların şərh edilməsi mədəniyyəti.

Nəticələrin təqdimi.

Qrup işlərinin nəticələri fərqli formalarda təqdim edilir:

1. Yazılı qeydlər əsasında şifahi təqdimat.
2. Yazılı təqdimat.
3. İnşa.

Ədəbiyyat

1. Ədəbiyyat (11-ci sinif üçün dərslik). Bakı: Bakınəşr, 2020.
2. Əlimirzəyev X. Problemlər və xarakterlər dramaturgiyası. Bakı: Yazıçı, 1979.
3. Məmmədquluzadə C. Əsərləri. Dörd cildə, I cild. Bakı: Öndər, 2004.

Nəticə / Conclusion

Tədqiqat aşağıdakı nəticənin çıxarılmasına səbəb olmuşdur.

Keys-texnologiyadan ədəbiyyat dərslərində ardıcıl, daha dəqiq deyilsə, hər dərstdə istifadə cəhdi faydalı ola bilməz. İlk növbədə ona görə ki, hər dərs üçün keyfiyyətli keyslərin hazırlanması böyük zəhmət və çox vaxt tələb edir. Az vaxt içində buna nail ola bilməyən müəllimin hazırladığı keyfiyyətsiz keyslər xeyirdən çox zərər verəcəkdir. İkincisi, şagirdləri ardıcıl olaraq dərslərdə gərginlik içində saxlamaq yolverilməzdir. Üçüncüsü, bu texnologiya ayrı-ayrı problemlərin (situasiyanın) araşdırılmasına və həllinə yönəlikdir. Bu isə fənn üzrə *sistemli* bilik və bacarığın formalaşdırılması baxımından səmərəli deyildir. Nəhayət, o dərs uğurlu olur ki, müxtəlif texnologiyaların qarşılıqlı əlaqədə tətbiqi diqqət mərkəzində saxlanmış olur.

Bütün digər təlim texnologiyaları kimi, keys-metodun da güclü və zəif cəhətlərini eksperimentə əsaslanan xüsusi tədqiqatın nəticəsində müəyyən etmək mümkündür. Belə bir tədqiqatın aparılması, bu texnologiya haqqında yeni elmi fikrin, fərqli mövqeyin, əsaslandırılmış nəzəri ümumiləşdirmənin ərsəyə gəlməsinə, maraqlı və faydalı dərs modellərinin hazırlanmasına səbəb ola bilər.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat / References

1. Həbibbəyli İ., Hüseynoğlu S., Həsənlı B., Mustafayeva A. (2020). Ədəbiyyat (11-ci sinif üçün dərslik). Bakı, 208 s.
2. Hüseynoğlu S. (2009). Ədəbiyyat dərslərində yeni texnologiyalar: fəal/interaktiv təlim. Bakı, 200 s.
3. Плотников М.И., Чернявская О.С., Кузнецова Ю.В. (2014). Технология case-study. Нижний Новгород, 208 с.
4. <https://www.hbs.edu/case-method-project/about/Pages/default.aspx>
5. Christensen C.R. & Hansen A.J. (1987). Teaching and the Case Method. Boston: Harvard Business School.